

LAPSEN JA AIKUISEN VUOROVAIKUTUKSEN KUVAUKSEN ONGELMIA

HELENA RASKU-PUTTONEN

Jyväskylän yliopisto

Vuorovaikutustutkimusten lähtökohtia

Lapsen ja aikuisen vuorovaikutusta käsittelevät tutkimukset ovat lisääntyneet huomattavasti viime vuosina. Eräänä syynä tähän lienee se, että sosiaalisen ympäristön ja vuorovaikutuksessa saatujen kokemusten oletetaan jo kehityksen varhaisvaiheessa vaikuttavan merkittävästi lapsen myöhempään käyttäytymiseen.

Lähiympäristöllä, erityisesti perheenjäsenillä, on tärkeä merkitys vuorovaikutuksen perustaitojen oppimisessa. Osallistuminen sosiaalisiin ryhmiin edellyttää lapselta tiettyjä taitoja, mutta se myös kehittää niitä. Myös tunnesuhteet ja suhtautuminen auktoriteettiin muovautuvat vuorovaikutuksessa vanhempien kanssa. Perheessä käytetyn kielen ja yhteisten keskustelujen välityksellä lapselle siirretään yhteisön normeja ja arvoja.

Perheen elinolojen ja elämäntavan yhteyksiä lasten ja vanhempien vuorovaikutukseen on tutkittu lähemmin professori Martti Takalan johdolla (Takala ym. 1979). Vuorovaikutussuhteiden selvittämiseksi aiempia vanhempien haastattelu- ja kyselymenetelmin koottuja kasvatusasenne- ja kasvatustoimenpiteetutkimuksia on täydennetty siten, että vanhempien todellista käyttäytymistä vuorovaikutuksessa lastensa kanssa on havainnoitu tätä varten järjestetyissä koeolosuhteissa tai luonnollisissa tilanteissa kotona.

Varhaisten vuorovaikutussuhteiden merkityksen korostaminen sekä pikkulapselle tärkeiden henkilöiden vähälukuisuus sosiaalisessa ympäristössä ovat kohdistaneet useimpien tutkijoiden kiinnostuksen vauvojen tai pikkulasten ja äidin tai muiden aikuisten vuorovaikutuskäyttäytymisen tutkimiseen. Esikouluikäisten ja kouluikäisten vuorovaikutusta vanhempiensa kanssa on tutkittu sen sijaan vähemmän. Eräs syy tähän lienee siinä, että lasten kognitiivisiin taitoihin kuten kielenkäyttöön sekä päättelyyn ja toimintaan liittyvien tai-

tojen kehittyminen lisää vuorovaikutustapahtuman kompleksisuutta ja asettaa lisävaatimuksia tutkimuksessa käytettäville metodeille.

Vuorovaikutustutkimusten suuntaviivoja

Aikuisten ja lasten kommunikointia koskevat tutkimukset ovat useimmiten kohdistuneet joko vuorovaikutuksen etenemisen yksityiskohtaiseen kuvaukseen tai niiden kehityksellisten ja tilanteisiin liittyvien tekijöiden ymmärtämiseen, jotka vaikuttavat vuorovaikutustyyliessä esiintyneisiin muutoksiin. Tällaiset pyrkimykset ovat seurausta toisaalta kiinnostuksesta lasten ja aikuisten vuorovaikutuksen sisältöä kohtaan, toisaalta nopeasti kehittyneestä teknologiasta, mikä on helpottanut sekä aineiston keruuta että analyysia. Teknisen kehityksen seurauksena ovat myös mahdollisuudet kuvata vuorovaikutusta jatkuvana, vastavuoroisena prosessina lisääntyneet.

Havaitun käyttäytymisen yleistettävyyden kannalta on merkitystä sillä, missä vuorovaikutusta on tarkkailtu. Viime vuosina onkin korostettu ekologisen validiteetin merkitystä (esim. Bronfenbrenner 1979, Vasta 1982), kun on haluttu viitata tulosten yleistettävyyteen henkilöiden jokapäiväisessä elämässä. Tästä syystä on korostettu vuorovaikutussuhteiden tutkimisen tärkeyttä lapsille tutuissa ympäristöissä kuten kotona ja päiväkodeissa. Lisäksi tarkastelua on pyritty laajentamaan dyadien sijasta triadien ja useampijäsenisten ryhmien kommunikoinnin kuvaamiseen (esim. Clarke-Stewart 1980, Lamb 1981, Parke ym. 1979).

Viime aikoina on tähdennetty myös käyttäytymisen laaja-alaisen tarkastelun merkitystä. Harvoissa observointiin perustuneissa tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota vanhempien käsityksiin tai havainnointiin lapsen kehityksestä tai muihin kognitiivisiin toimintoihin, joiden avulla voitaisiin ymmärtää havaittua käyttäytymistä. Ulkoisen käyttäytymisen havainnoinnin lisäksi huomiota tulisi kiinnittää henkilön toiminnan intentioiden sekä tilanteeseen liittyvien sääntöjen ja normien vaikutuksiin vuorovaikutuskäyttäytymistä ohjaavina tekijöinä (Argyle 1979, Hess 1981, Pedersen 1980).

Vuorovaikutustilanteiden kokonaisvaltaisen hahmottamisen tärkeyttä on myös korostettu. Tällöin keskeisenä on pidetty sosiaaliseen ja fyysiseen ympäristöön liittyviä tilannetekijöitä, tehtävien sisältöä ja toimintarakennetta sekä osallistujien kognitiivisia odotuksia ja tulkintoja tilanteesta (Argyle 1979, Bronfenbrenner 1979, Lamb 1979). Observointitutkimuksissa ei yleensä ole kiinnitetty huomiota siihen, miten henkilöt tulkitsevat tilanteen ja miten tulkinnat heijastuvat heidän käyttäytymisessään. Bronfenbrenner (1979) korosti näiden tietojen merkityksellisuyttä ja esitti, että

tulkinnoista olisi päästävä selville joko kysymällä henkilöiltä itseltään tai tekemällä päätelmiä heidän käyttäytymisestään. Edellä mainittujen tekijöiden yksityiskohtainen tunteminen mahdollistaa havaitun käyttäytymisen ymmärtämisen ja oikean tulkinnan ja helpottaa myös sopivimman analyysiyksikön valintaa (Lamb ym. 1982).

Vuorovaikutustutkimuksissa on pyritty selvittämään hyvin kompleksisia ilmiöitä, joista tarkastelun kohteeksi on yleensä valittu rajattuja ongelma-alueita. Tutkimuksen ongelmanasetteluista riippuen ovat myös valitut käyttäytymisyksiköt vaihdelleet tutkimuksesta toiseen. Kuitenkin kaikille yhteisiä ovat kysymykset siitä, millaista käyttäytymistä havainnoidaan, miten se kirjataan ja miten saadut tiedot analysoidaan. Seuraavassa tarkastellaan lähemmin ainoastaan vuorovaikutuskäyttäytymisen kuvaamiseen liittyviä kysymyksiä.

Käyttäytymisen kuvauksen erityiskysymyksiä

Vuorovaikutuksen kuvausjärjestelmät eroavat analyysiyksiköiltään ja tulkinnan tasoltaan. Eräs tapa kuvata vuorovaikutusta on kirjata kokonaiset, useampia toimintakokonaisuuksia sisältävät tapahtumat. Lepistö ja Nieminen (1981) erottavat kaksi tasoa: toimintakokonaisuuksien kuvaukset ja episodikuvaukset. Toimintakokonaisuuksien kuvauksessa aikuisen ja lapsen vuorovaikutusta tarkastellaan tavoitteisena ja tavoitteisuus tulkitaan jo kirjaamisvaiheessa. Episodikuvauksessa vuorovaikutuksen etenemisestä tehdään yhteenve-toja, jotka tiivistävät useampia toimintakokonaisuuksia tunnelmineen. Koska toimintojen kirjaaminen on ensisijaista, jää kielellisen kommunikoinnin kuvaus usein vähäiseksi. Lisäksi kuvailevan tietoaineuksen ja vuorovaikutuksen jatkuvuuden säilyttäminen ovat pulmallisia aineiston analysointivaiheessa.

Laaja-alaista analyysin tasoa edustavat myös yleisarvioinnit, joita on käytetty sekä persoonallisuuden ominaisuuksien että vuorovaikutuskäyttäytymisen kuvaamisessa. Arviointi voi kohdistua havainnoitavan käyttäytymisen laatuun, voimakkuuteen, esiintymistäajuuteen tai näiden yhdistelmään (esim. yhteistoiminnallisuus, aloitteisuus, lämpimyys). Arviointien etuna on pidetty sitä, että huomattavakin määrä tietoa voidaan sisällyttää yhteen arvoon ja saada mahdollisesti kokonaisvaltaisempi kuva kuin yksittäisiä mittoja käyttämällä. Yleisarviointien käyttökelpoisuuteen vaikuttaa olennaisesti se, miten huolellisesti arvioinnin kohteeksi valittu käyttäytyminen määritellään.

Tekniset apuvälineet ovat mahdollistaneet mikrotason kuvauksen, jossa käyttäytyminen kirjataan yksityiskohtaisesti hienojakoisen luokittelusyste-

min avulla (esim. koskettaminen, ääntely, katseen kohdistaminen). Mikroanalyttinen lähestymistapa on ollut tyypillinen tutkimuksissa, joissa pyritään selvittämään vuorovaikutussekvenssien synkronoitumista ja vaihtojen vastavuoroisuutta (esim. Als, Tronick ja Brazelton 1979). Etuna on paitsi se, että käyttäytymisen ketjuuntumista voidaan tarkkaan analysoida, myös se, että pienet käyttäytymisyksiköt voidaan yhdistää laajemmiksi luokiksi heikentämättä tulosten luotettavuutta (esim. Bakeman ja Brown 1980).

Tarkan ja yksityiskohtaisen kuvauksen vaarana on pidetty sitä, että havaittu ilmiö pirstoutuu irrallisiin osiin. Erään vaihtoehdon tarjoaa tutkimuksen kohdistaminen tiettyyn, rajattuun käyttäytymismuotojen ryhmään, jonka oletetaan edustavan tiettyä asiakokonaisuutta. Esimerkiksi Lambin tutkimuksissa (1977a, 1977b) valikoitiin teoriaan perustuen havainnoitaviksi käyttäytymismuodoiksi lähestyminen, henkilön lähellä seisominen ja syliin pyytäminen. Näiden käyttäytymismuotojen oletettiin suuntautuvan useimmiten henkilöön, johon lapsi on kiintynyt. Kuitenkin sopivien mittojen valinta voi toisinaan olla vaikeaa. Toinen vaihtoehto olisi tarkastella yksilöiden sijasta dyadia (Parke ym. 1980). Tällöin luokituksessa huomioitaisiin kummankin vuorovaikutukseen osallistuvan toiminnat seuraavasti: molemmat suorittavat samaa toimintaa, toiminta esiintyy vain aikuisella, toiminta esiintyy vain lapsella, toimintaa ei esiinny kummallakaan. Tällä tavoin on kuvattu mm. äiti-lapsi -parien visuaalista yhteistoimintaa (Collis 1977).

Havainnoitavat käyttäytymisyksiköt vaihtelevat myös sen mukaan, missä määrin niihin liittyy tulkintaa. Vähimmillään tulkinta on etologisissa tutkimuksissa (esim. Blurton-Jones 1972), joissa lajille tyypillistä käyttäytymistä kuvataan yksityiskohtaisesti tulkintoja välttäten. Laaja-alaiset luokat edellyttävät yleensä enemmän tulkintaa kuin pienet reaktioluokat. Mikäli tulkinnoissa tyydytään välittömään vaikutelmaan eikä pyritä tavoittamaan syvällisiä tai kätkeytyneitä merkityksiä, saavutetaan selkeiden luokitusohjeiden ja konkreettisten esimerkkien avulla yleensä koodaajien välille riittävä keskinäinen yhtäpitävyys.

Esimerkki äiti-lapsi -parin vuorovaikutuksen kirjaamisesta

Vuorovaikutuksen etenemisen selvittämiseksi on kehitelty sekvenssianalyttisiä menetelmiä, joiden avulla voidaan tarkastella dyadien jäsenten toimintojen peräkkäisyyttä ja vastavuoroisuutta (esim. Lyytinen ym. 1982). Vuorovaikutuksen kuvaaminen jatkuvana prosessina sisältää useita ongelmia. Keskeisiä kysymyksiä ovat mm. tarkkailtavan yksikön valinta sekä otostus (kts. Lepistö ja Nieminen 1981).

Pulmallista saattaa olla myös vuorovaikutuksen alkamisajankohdan määrittäminen. Aloitteeksi arveltu käyttäytymismuoto saattaakin olla vain osa laajempaa vuorovaikutustapahtumaa (Lewis ja Lee-Painter 1974). Yleensäkin vuorovaikutuksen kulkua kuvattaessa ei voida tehdä jyrkkää eroa aloitteiden ja reaktioiden välillä, sillä useat ilmaukset toimivat samanaikaisesti sekä viittauksena edeltävään ilmaukseen että viittauksena tulevaan (Wells ja Montgomery 1981).

Vuorovaikutuksen kulkua kuvaava esimerkki (taulukko 1) on tutkimuksesta, jossa selvitettiin vanhempien ja lasten kielellistä ja ei-kielellistä kommunikointia strukturoiduissa tilanteissa (Rasku-Puttonen 1981). Lyhyt katkelma kuvaa äidin ja tytön keskustelua heille annetuista, sosiaalisia vuorovaikutustilanteita esittäivistä kuvista. Aineiston sisällöllinen koodaus on muotoutunut aikaisemmissa tutkimuksissa saatujen kokemusten (Lyytinen ym. 1977, Pölkki 1979) sekä koodattavan aineiston vaatimusten perusteella. Luokitteluyksikkönä käytettiin aktia, joka voi olla lause tai kommunikaation kannalta keskeinen ei-kielellinen toiminta. Sekvenssi määriteltiin aktien ketjuksi, joka alkaa jommankumman dyadin jäsenen aloitteesta ja päättyy, kun kumpikaan ei enää reagoi aloitteeseen tai sen synnyttämiin reaktioihin.

Vuorovaikutusaktit olivat seuraavat: toteamus (T), huomautus (H), informaation pyytäminen (K), mielipiteen kysyminen (MK), ehdotus (E), käsky, kehoitus, vaatimus (KE), aktiivinen positiivinen reagoiminen pyyntöön (Pr), suostuminen (S), kritisoiminen, arvostelu, vastustaminen (R), voimakas, hyökkäävä reaktio (RR), vahvistava reaktio (Va), positiivinen emotionaalinen kontakti (Em), katseet (L), ympäristön tarkkaileminen (YT), tarkkaavaisuuden kiinnittäminen tehtävään (TT), huomion kiinnittäminen (HU). Luokat ovat toisensa poissulkevia siten, että kukin akti koodattiin vain yhteen luokkaan. Luokat YT ja TT koodattiin vain silloin, kun tilanteessa ei samanaikaisesti tapahtunut muuta.

Vuorovaikutusta voidaan analysoida tutkimusongelmista riippuen useilla tarkkuustasoilla osaksi suhteellisen kokonaisvaltaisten arviointien ja osaksi systemaattisen observoinnin avulla. Sekventiaalisesti kerätyn aineiston etuna pidetään sitä, että tapahtumien kirjaaminen siinä järjestyksessä kuin ne todellisuudessa ovat esiintyneet mahdollistaa yleisvaikutelmaa tarkemman prosessin analyysin (Vasta 1982). Tällöin voidaan tarkastella, miten havaitut käyttäytymistyylit syntyvät, miten niitä ylläpidetään ja miten ne järjestyvät. Sekvenssien analysointia ovat käsitelleet tarkemmin mm. Gottman ja Bakeman 1979, Lamb, Suomi ja Stephenson 1979, Lyytinen ym. 1982 ja Sackett 1979. Tutkijan tärkeäksi tehtäväksi jää eri menetelmin saadun tiedon yhdistäminen siten, että kokonaisvaltainen kuva voitaisiin muodostaa vuorovaikutusprosessin luonteesta ja käyttäytymistä ohjaavista säännönmukaisuuksista.

Taulukko 1. Esimerkki vuorovaikutuksen kirjaamisesta

Koodi	Äiti	Tyttö	Koodi
K	Mitäs äiti tässä tekee?		
		Se leipoo (katsoo)	T, L
T	Ja äiti sanoo, että "hyvänen aika jauhot loppuivat kesken"		
		Tuo vois vaikka käydä hakemassa äidille jauhoja (katsoo)	E L
L	(katsoo)		
MK	Niin mutta mitäs kun niillä on jokin peli kesken, luulit sä että ne kerkee (katsoo)		
L		(katsoo) Kyllä ne kerkee L kyllä leipominen on tärkeämpää kuin tää (katsoo)	H
L	(katsoo)		
Va	No niin		

$K^A \rightarrow T^L$, $L^L \rightarrow T^A \rightarrow E^L$, $L^L \rightarrow L^A$, MK^A , $L^A \rightarrow L^L$, H^L ,
 $L^L \rightarrow L^A$, Va^A

A/L = yläindeksit viittaavat aikuiseen/lapseen

-> = ilmaisee puheenvuoron vaihtumisen parin kesken

↔ = vastavuoroiset aktit

, = erottaa saman henkilön aktit toisistaan

Kirjallisuus

- Als, H., E. Tronick ja T. Brazelton 1979. Analysis of face-to-face interaction in infant-adult dyads, teoksessa M. Lamb, S. Suomi ja G. Stephenson (toim.), Social interaction analysis, Madison: University of Wisconsin Press.
- Argyle, M. 1979. Sequences in social behaviour as a function of the situation, teoksessa G. Ginsburg (toim.), Emerging strategies in social psychological research, New York: Wiley.
- Bakeman, R. ja J. Brown 1980. Early interaction: Consequences for social and mental development at three years, Child Development 51, 437-447.
- Blurton-Jones, N. (toim.) 1972. Ethological studies of child behaviour. London: Cambridge University Press.
- Bronfenbrenner, U. 1979. The ecology of human development. London: Harvard University Press.
- Clarke-Stewart, K. 1980. The father's contribution to children's cognitive and social development in early childhood, teoksessa F. Pedersen (toim.), The father-infant relationship, New York: Praeger.
- Collis, G. 1977. Visual co-orientation and maternal speech, teoksessa H. Schaffer (toim.), Studies in mother-infant interaction, London: Academic Press.
- Gottman, J. ja R. Bakeman 1979. The sequential analysis of observational data, teoksessa M. Lamb, S. Suomi ja G. Stephenson (toim.), Social interaction analysis, Madison: University of Wisconsin Press.
- Hess, R. 1981. Approaches to the measurement and interpretation of parent-child interaction, teoksessa R. Henderson (toim.), Parent-child interaction, New York: Academic Press.
- Lamb M. 1977 a. The development of mother-infant and father-infant attachments in the second year of life, Developmental Psychology 13, 637-648.
- Lamb, M. 1977 b. Father-infant and mother-infant interaction in the first year of life, Child Development 48, 167-181.
- Lamb, M. 1979. Issues in the study of social interaction: An introduction, teoksessa M. Lamb, S. Suomi ja G. Stephenson (toim.), Social interaction analysis, Madison: University of Wisconsin Press.
- Lamb, M. 1981, The development of social expectations in the first year of life, teoksessa M. Lamb ja L. Sherrod (toim.), Infant social cognition, Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Lamb, M., S. Suomi ja G. Stephenson (toim.) 1979. Social interaction analysis. University of Wisconsin Press.

- Lamb, M. R. Thompson ja A. Frodi 1982. Early social development, teoksessa R. Vasta (toim.), Strategies and techniques of child study, New York: Academic Press.
- Lepistö, H. ja P. Nieminen 1981. Varhainen vuorovaikutus tutkimuskohteena. Tampereen yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 125.
- Lewis, M. ja S. Lee-Painter 1974. An interactional approach to the mother-infant dyad, teoksessa M. Lewis ja L. Rosenblum (toim.), The effect of the infant on its caregiver, New York: Wiley.
- Lyytinen, P., P. Pölkki ja H. Rasku 1977. Lasten vuorovaikutuksen perustaidot: 7-8 -vuotiaiden lasten kommunikointi tutun aikuisen ja vieraan lapsen kanssa. Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 198.
- Lyytinen, P., H. Rasku-Puttonen ja M. Takala 1982. Vuorovaikutuksen eritasoisia analysointimenetelmiä. Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 250.
- Parke, R., T. Power ja J. Gottman 1979. Conceptualizing and quantifying influence patterns in the family triad, teoksessa M. Lamb, S. Suomi ja G. Stephenson (toim.), Social interaction analysis, Madison: University of Wisconsin Press.
- Parke, R. ja D. Sawin 1980. The family in early infancy: Social, interactional and attitudinal analysis, teoksessa F. Pedersen (toim.), The father-infant relationship, New York: Praeger.
- Pedersen, F. 1980. Overview: Answers and reformulated questions, teoksessa F. Pedersen (toim.), The father-infant relationship, New York: Praeger.
- Pölkki, P. 1979. Koulutulokkaiden yhteistoimintataidot ja niiden yhteydet sosiaalisten kognitioiden tasoon ja lähiympäristön tarjoamiin oppimiskokemuksiin. Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 217.
- Rasku-Puttonen, H. 1981. Sukupuolen ja vanhempien koulutustason merkitys vanhempien ja 7-vuotiaiden lasten dyadiselle kommunikoinnille. Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 238.
- Sackett, G. 1979. The lag sequential analysis of contingency and cyclicity in behavioral interaction research, teoksessa J. Osofsky (toim.), Handbook of infant development, New York: Wiley.
- Takala, M., L. Alanen, J. Luolaja ja P. Pölkki 1979. Perheen elämäntapa, vanhempien kasvatustietoisuus ja lasten sosiaalinen kehitys. Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 219.

- Vasta, R. (toim.) 1982. Strategies and techniques of child study. New York: Academic Press.
- Wells, G. ja M. Montgomery 1981. Adult-child interaction at home and at school, teoksessa P. French ja M. MaLure (toim.), Adult-child conversation, London: Croom Helm.